

Історія

УДК 94(477.82)"1921/1928":338.43

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20034159>

**Ставлення влади до заможних селян Волині в роки непу
в контексті діяльності судових земельних комісій**

Власюк Ігор Миколайович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії Житомирський державний університет
імені Івана Франка, м. Житомир, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-4679-4101>

Мельничук Тетяна Анатоліївна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри культури, методики
навчання історії та спеціальних історичних дисциплін Вінницький
державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6814-142X>

Прийнято: 18.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

Анотація. Метою статті є аналіз діяльності судових земельних комісій на Волині у період НЕПу щодо заможних селянських господарств та відповідної політики більшовицької влади.

Методологія дослідження базується на важливих принципах авторської об'єктивності, а також історизму та науковості. У процесі дослідження використовувалися методи: аналізу, синтезу, узагальнення;

порівняльний (для аналізу статистики селянських господарств), історико-системний (для аналізу відносин влади щодо різних груп селянства).

Наукова новизна полягає у тому, що здійснено комплексний аналіз малодослідженої в історичній науці діяльності судових земельних комісій у регіоні Волинської губернії, зокрема щодо обмеження користування землею заможними селянськими господарствами; охарактеризовано вплив більшовицької влади на ці процеси. Діяльність судових земельних комісій в регіоні та в УСРР раніше не була предметом окремих досліджень.

Теоретичне значення статті полягає у спробі глибшого дослідження відносин між радянською владою та заможними селянами Волині в роки НЕПу, впливу влади на діяльність окремих судових органів для реалізації своїх ідеологічних засад.

Результати. Проаналізовано функції, склад та динаміку діяльності судових земельних комісій Волині в роки НЕПу. Охарактеризовано ставлення більшовицької влади до заможних селян у контексті рішень цих комісій.

На основі використаних архівних джерел та літератури здійснено спробу вивчення діяльності земельних судових комісій регіону у названий період щодо обмеження землекористування заможних селян.

Висновки. Ставлення більшовицької влади до заможних селян Волині визначалося насамперед її ідеологічними засадами, що формувалися протягом перших років існування комуністичного режиму. Влада робила ставку на незаможних селян, протиставляючи їх заможним, у яких вбачався класовий ворог та опозиція правлячому режиму. Незаможні селяни залучалися до процесу відбирання надлишків землі у заможних селянських господарств, роботи у складі судових земельних комісій

Організація та діяльність судових земельних комісій в регіоні в роки НЕПу виявили низку проблем. Однією з головних була нестача кваліфікованих кадрів для роботи у судовій системі даного напрямку, вирішити яку було

складно. Створені так звані четвірки з представників влади та незаможного селянства мали своєю метою прискорити економічне обмеження ролі заможного селянства на Волині, активізувати селян, які мали недостатньо землі свідчити проти тих, хто був заможним господарем.

Влада поспішала з термінами прийняття рішень судовими земельними комісіями, даючи вказівки їм про першочерговий розгляд справ щодо відбирання надлишків землі у «куркулів». Судові земельні комісії у таких умовах мали значну кількість нерозглянутих своєчасно інших справ по земельних спорах, що викликало невдоволеність селянства їхньою роботою.

Подальшого дослідження потребує вивчення проблем селянського землекористування в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. в контексті діяльності судових земельних комісій.

Ключові слова: Волинь; УСРР; заможні селяни; більшовицька влада; нова економічна політика; судові земельні комісії; селянські господарства.

The authorities' attitude towards the wealthy peasants of Volhynia during the NEP years in the context of the judicial land commissions' activities

Igor Vlasyuk,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of World History
Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-4679-4101>

Tetiana Melnychuk,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Culture, Methods of Teaching History and
Special Historical Disciplines Vinnytsia
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6814-142X>

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the activities of the judicial land commissions in Volhynia during the NEP period regarding wealthy peasant farms and the corresponding policy of the Bolsheviks' government.*

The research methodology *is based on the important principles of the author's objectivity, as well as historicism and scientificity. The methods of analysis, synthesis, generalization, as well as comparative (for analyzing statistics of peasant farms), historical, and systemic (for analyzing the relations of the authorities towards different groups of the peasantry) methods were used in the research process.*

The scientific novelty *lies in the fact that a comprehensive analysis of the activities of judicial land commissions in the Volyn province region, which have been little studied in historical science, in particular regarding the restriction of land use by wealthy peasant farms, has been carried out; the influence of the Bolsheviks' government on these processes has been characterized. The activities of judicial land commissions in the region and in the Ukrainian SSR have not previously been the subject of separate studies.*

The theoretical significance *of the article lies in an attempt to conduct a deeper study of the relations between the Soviet authorities and wealthy peasants of Volyn during the NEP years, and the research of the authorities' influence on the*

individual judicial bodies' activities in order to implement their ideological principles.

Results. *The functions, composition and dynamics of the activities of the judicial land commissions of Volyn during the NEP years have been analyzed. The attitude of the Bolsheviks' government towards wealthy peasants in the context of these commissions' decisions has been characterized.*

Based on the archival sources and literature used, an attempt has been made to study the judicial land commissions' activities in the region during the mentioned period regarding the restriction of land use by wealthy peasants.

Conclusions. *The attitude of the Bolshevik's authorities towards the wealthy peasants of Volhynia was determined primarily by its ideological principles, which were formed during the first years of the communist regime. The authorities relied on the poor peasants, contrasting them with the wealthy, who were seen as a class enemy and opposition to the ruling regime. Poor peasants were involved in the process of seizing surplus land from wealthy peasant farms, working as a part of judicial land commissions.*

The organization and activities of judicial land commissions in the region during the NEP years revealed a number of problems. One of the main ones was the lack of qualified personnel to work in the judicial system of this direction, which was difficult to solve. The so-called fours, created from the authorities' representatives and the poor peasantry, were intended to accelerate the economic limitation of the wealthy peasantry role in Volhynia, to activate peasants who did not have enough land to testify against those who were wealthy farmers.

The authorities rushed the deadlines for making decisions by the judicial land commissions, giving them instructions on the priority consideration of cases regarding the seizure of surplus land from the "kulaks". In such conditions, the judicial land commissions had a significant number of other cases on land disputes

that had not been considered on time, which caused dissatisfaction among the peasantry with their work.

Further research is required to study the problems of peasant land use in the Ukrainian SSR in the 1920s in the context of the judicial land commissions' activities.

Keywords: *Volyn, Ukrainian SSR, wealthy peasants, Bolsheviks' authorities, new economic policy, judicial land commissions, peasant farms.*

Постановка проблеми. Для правильного формування відносин між владою та селянством на сучасному етапі в Україні, уникнення помилок минулого важливим завданням є вивчення історичного досвіду, зокрема відносин між більшовицькою владою та заможним селянством у період НЕПу. У працях вітчизняних дослідників проблему відносин між владою та заможним селянством у регіональному розрізі вивчено недостатньо. Важливим, на наш погляд, є аналіз механізмів, за допомогою яких влада проводила відповідну політику щодо заможних селян, як формувала в них образ потенційного ворога, у яку залежність ставила від своєї ідеології різні державні органи. Також актуальним є вивчення історичних аспектів земельно-правових відносин зазначеного періоду, як вирішувалися земельні спори, наскільки об'єктивними були рішення судових земельних комісій при вирішенні їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відносин між більшовицькою владою та заможними селянами в УСРР знайшли своє відображення у ряді наукових праць.

Зокрема, важливо виділити праці: Володимира Лазуренка (зокрема, досліджено земельно-майнову диференціацію селянських господарств в УСРР у 1920-х рр.) [16], Володимира Калініченка (визначено критерії заможних селянських господарств) [13], Оксани Ганжі (проаналізовано становище

різних груп селян в Україні у 1917-1927 рр., протистояння між ними та владою) [3], Григорія Георгізова (охарактеризовано проблеми взаємовідносин між владою та селянством у період НЕПу) [4] та інших дослідників.

Історико-правові аспекти земельних відносин в УСРР у роки НЕПу, аналіз земельного законодавства знайшли своє відображення у працях Оксани Гушці [5], Павла Коріненка, Богдана Барана [15].

Регіональний аспект відносин між владою та заможними селянами в роки НЕПу і частково роботи судових земельних комісій на Волині було висвітлено в окремих статтях Ігоря Власюка [1; 2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поки у сучасній історичній науці немає окремого наукового дослідження, у якому було б комплексно проаналізовано структуру та функціонування судових земельних комісій у першій половині 1920-х рр., як в УСРР, так і в межах її регіонів. Дана проблематика є недостатньо вивченою, потребує залучення архівних джерел та аналізу новітніх досліджень політики більшовицької влади щодо заможних селян в роки НЕПу. Зокрема, потребує окремого вивчення функціонування земельних судових комісій регіону Волині у вказані роки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз діяльності судових земельних комісій на Волині у період НЕПу щодо заможних селянських господарств, відповідної політики і впливу на ці процеси більшовицької влади.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше здійснено спробу комплексного аналізу малодослідженої діяльності судових земельних комісій на Волині в роки НЕПу; введено до наукового обігу нові архівні джерела.

Завдання статті: 1) охарактеризувати стан розробки даної проблематики в історіографії; 2) проаналізувати політику радянської влади щодо заможних селянських господарств в Україні та у цьому регіоні у першій половині 1920-х рр., виявити її спрямованість; 3) показати роль незаможних

селян у процесі відбирання надлишків землі у заможних селянських господарств; 4) охарактеризувати структуру та основні функції судових земельних комісій; 5) проаналізувати діяльність судових земельних комісій на Волині в роки НЕПу, її проблеми та недоліки; 6) виявити вплив більшовицької влади на функціонування та прийняття рішень судовими земельними комісіями регіону.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу діяльності судових земельних комісій доцільною, на наш погляд, є характеристика розвитку селянських господарств даного регіону протягом років, що передували НЕПу та у перші роки його запровадження.

Складні процеси змін у земельних відносинах протягом 1917-1921 рр., більшовицький вплив на свідомість селянства призвели до занепаду, а потім поступового відновлення цих господарств. Ліквідація поміщицької власності на землю, перерозподіл землі, дроблення наділів та диференціація селянських господарств були характерними рисами цих процесів.

Насамперед звернемо увагу на динаміку чисельності селянських господарств Волині. Так, якщо у 1916 р. їх нараховувалося 240,7 тис., то станом на 1924 р. кількість їх збільшилася до 321,1 тис. господарств. Приріст населення, у т. ч. кількості селянських господарств, після запровадження НЕПу на Волині призвів до скорочення площ засівів господарств (так, у 1923 р. на 100 господарств селян припадало 239 дес. засіву порівняно з 258 дес. у 1916 р.; відповідно на 100 душ припадало 48 дес. засівів та 60) [6, арк. 14].

Усі ці процеси створювали соціальну напруженість на селі, бажання селян здійснити додатковий перерозподіл землі за рахунок заможної його частини та інших земель, що перебували в руках держави.

Окремі цифри, наведені Волинським губернським статистичним бюро, вказують на поступовий процес зменшення кількості заможних селянських господарств, які мали 9 і більше дес. землі (з 1916 до 1924 рр. з 8,73% до

0,52%). При цьому збільшилася кількість бідняцьких господарств та середняків. [6, арк. 14 зв.].

Порівняльний аналіз окремими дослідниками питомої ваги різних груп селянських господарств загалом в Україні у 1917 р. та 1927 р. показує на зменшення групи заможних селян з 12,2 % до 4% господарств; частка їх у землекористуванні зменшилася відповідно з 37,8 % до 7,5%. При зменшенні кількості бідняцьких господарств за вказані роки значно збільшилася кількість середняцьких господарств – з 29,9% до 72,6%, а частка їх у землекористуванні – відповідно з 26,5% до 78,3% [18, с. 89].

Як зазначає Світлана Маркова, термін «куркуль» застосовувався владно-партійними структурами необ'єктивно, з метою збільшення їх кількості у періоди державних кампаній щодо розкуркулення, колективізації. В той же час в економічній науці 1920-х рр. цей термін вживався рідко; до заможних селян відносили переважно господарства із кількістю землі 6,8 дес. та які мали 2,5 великої рогатої та робочої худоби [17, с. 185-186].

Оксана Ганжа у своєму дослідженні відмічає побоювання середняків після розширення їх господарств в роки непу, що більшовицька влада може зарахувати їх до «куркулів» та позбавити пільг, які вони отримали до цього від держави [3, с. 54]. Даний факт свідчив про нестійкі відносини між владою та селянством у період НЕПу, незважаючи на проведений нею перерозподіл землі на селі.

Влада відмічала, що починаючи з 1922 р. процеси розкуркулювання у волинському селі відбувалися швидкими темпами, що, очевидно, було пов'язано з негативним ставленням більшовиків до цієї групи селянства в роки НЕПу.

Проблеми взаємовідносин між владою та селянством у цей період впливали, на думку Григорія Георгізова, з того, що будучи незалежним,

селянин-власник не влаштовував тоталітарний режим, що хотів його підпорядкувати своїм інтересам та ідеологічним засадам [4, с. 59].

Земельне законодавство, що розроблялося владою більшовиків ще з перших років її існування, було спрямовано на ліквідацію поміщицького землеволодіння, обмеження землі заможних селян, які не вважалися прибічниками цієї влади. Зокрема, в «Інструкції в розвиток Закону про землю, ухваленого Всеукраїнським 5-м З'їздом Рад» від 2.04.1921 р. було роз'яснено, що відібрання надлишків землі у «куркулів» вважалося закінченим тоді, коли таке господарство мало земельну ділянку понад трудову норму, і цей надлишок відбирався відповідними органами влади. Політична заангажованість нових земельних відносин на селі відчувалася і пізніше в ряді документів нової влади. Так, у резолюції пленуму ЦК КП(б)У «Про політику на селі» (січень 1925 р.) було зазначено, що землевпорядкування має обов'язково контролюватися партійними організаціями, у т. ч. через негативний вплив на цей процес «куркульських елементів села» [5, с. 27, 39].

У Земельному кодексі УСРР 1922 р. було закріплено ліквідацію приватної форми власності на землю. Практично держава стала монопольним власником землі, згідно його положень. Право розпоряджатись землями було надано Народному комісаріату земельних справ та його органам на місцях. Селяни отримували землю у користування, при цьому вони мали обов'язково перебувати у складі земельної громади. Земля, як і в дорадянський період, могла бути общинною або дільничною. Кодекс зафіксував й можливість оренди землі селянами, однак орендаром земельної ділянки міг бути селянин, який без найму, самостійно обробляв її.

Земельні судові комісії створювались для вирішення земельних спорів. Їхня діяльність регулювалася статтями 207-222 Земельного кодексу УСРР ВІД 29.11. 2022 р. Вони поділялися на губернські, повітові, волосні.

Усі спірні справи, пов'язані з процесом та результатами землеустрою, а також із правами на землекористування (групове або індивідуальне; виділи землі з товариств, переділи землі, сімейні поділи, повне або часткове позбавлення землі її користувачами). Місцеві органи влади не мали права втручатись у питання земельних спорів, змінювати або скасовувати рішення земельних судових комісій.

Щодо складу повітових та губернських судових комісій важливо звернути увагу, що до нього входили голова, який був представником повітового та губернського виконкому та троє членів: завідувач відповідним відділом землеустрою, а також представник комітетів незаможних селян та народний суддя.

Справи у земельних судових комісіях за своєю процедурою визначалися згідно правил розгляду справ у народних судах. Скарги на рішення земельних судових комісій могли бути подані у вищу інстанцію не пізніше ніж через два тижні з дня оголошення рішення цією комісією. Тоді рішення земельних судових комісій припинялося до закінчення строку на їхнє оскарження або в касаційному порядку.

Народний комісаріат землеробства разом із відповідними комісаріатами юстиції та внутрішніх справ мали право здійснювати вищий контроль за спірними земельними справами та розглядом касаційних скарг на рішення губернських земельних судових комісій [12].

Земельні судові комісії отримали функції загальних судових установ, але відрізнялися від них лише своїм складом, пристосованим до специфічних особливостей вирішення поземельних справ. Більшовицька влада поклала на них функцію проводити в життя земельне законодавство та відповідно інтереси правлячої партії.

Як зазначають окремі дослідники, заможні селяни не отримали прав у Земельному кодексі 1922 р. [15, с. 124-125].

Районні земельні судові комісії на Волині розпочали фактично свою діяльність у квітні-травні 1923 року. Усього було організовано 39 таких комісій, з них у Житомирській окрузі – 14, Шепетівській – 14, Коростенській – 11. Станом на 1 січня 1925 р. діяли 42 райземсудкомісії. До складу кожної комісії входили: голова (представник райвиконкому), два члени (представники районного з'їзду Рад та районного комітету незаможних селян) [6, арк. 26].

З моменту організації до січня 1925 р. до районних судових земельних комісій надійшла 12751 справа по земельних суперечках, з яких 90% було вирішено. Статистика фіксувала досить високий рівень оскарження рішень районних земельних судових комісій у вищій інстанції – окружній (35%). Це свідчило про значне незадоволення селян рішеннями комісій та упередженість їх щодо заможних селян. Наприклад, у 1923 р. з 1207 оскаржених рішень Житомирською та Шепетівською окружними земельними комісіями було скасовано 667 (55%), у 1924 р. з 2299 рішень відповідно 514 (27%).

У 1923 р. до кожної районної земельної судової комісії надходило в середньому по 18-20 справ на місяць; у наступному році кількість їх зменшилася до 8-10.

За видами справ, що розглядалися в них, 55% стосувалися перерозподілів земель, 11% – присадибних ділянок селян і лише 0,4% – землевпорядних робіт [6, арк. 26 зв.-27].

Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) видав 11 вересня 1923 року постанову «Про порядок вилучення надлишків землі у колишніх поміщиків та куркулів». Зміст постанови вказує на те, що влада більшовиків намагалася чим швидше, у встановлені терміни (до 15 лютого 1924 року) вирішити це питання. Відкриття таких справ покладалося на сільські ради та місцеві комітети незаможних селян, які були зацікавлені у відбиранні землі у заможних селян. Варто відмітити, що згідно окремих пунктів постанови, відібранню підлягали земельні ділянки з польових наділів

та інших угідь [10, арк. 1]. Господарствами з надлишками були визнані такі, які мали у своєму користуванні землі понад встановлену трудову норму, затверджену губернським земельним управлінням. При укладанні заяв щодо розкуркулювання обов'язково вказувалися, зокрема, кількість десятин землі заможного селянина з розподілом її по угіддях (ділянки польові, сінокосні, присадибна та ін.), склад сім'ї при сімейних розподілах землі [10, арк. 11].

Для успішного втілення постанови ВУЦВК від 11.09.1923 у кожному районі Волині організовувалися так звані четвірки, до складу яких входили представники окружного виконавчого комітету, райкому КП (б)У, районного виконавчого комітету та районного комітету незаможних селян. Звернемо увагу на присутність у складі четвірки вже представників партійних органів, що свідчило про політичну складову даної справи. Для організації цієї кампанії з розкуркулювання партійна влада регіону залучила усі сили, у т. ч. ділянкових агрономів та землемірів, які перебували на госпрозрахунку. Показово, що було вжито максимум зусиль для того, щоб схилити незаможних до участі у цій кампанії, розпочинаючи із загальних зборів, а також проводячи агітаційну роботу з ними та надаючи їм усю технічну допомогу для «правильного» заповнення відповідних заяв. Зокрема, ця четвірка уповноважених забезпечувала комітети незаможних селян формами заяв, що складалися на тих, хто мав надлишки землі, і ретельно контролювала процес їх заповнення. У випадку відсутності КНС в конкретному населеному пункті або індивідуального ставлення до цієї справи четвірка сама складала такі заяви. Усі заяви приймалися виключно четвіркою, перевірялися та надсилалися до судових земельних комісій. Сама четвірка мала кожні два тижні надавати детальний звіт про пророблену нею роботу [10, арк. 38-40].

Відзначаючи участь представників комітетів незаможних селян Волині в роботі судових земельних комісій, варто відмітити, що надання владою права цим комітетам судити заможних селян було продуманим з її боку та

цілеспрямованим кроком. Однак, як показують окремі дослідження, в процесі діяльності КНС поступово втратили свої функції, стали ще більш залежними від політики більшовицької влади [14, с. 204].

Вивчаючи кількісні показники діяльності окружних земельних судових комісій, можна зайвий раз переконатися в їх необ'єктивному ставленні до заможних груп селянства, оскільки діяльність самих комісій мала класову спрямованість, а до складу їх входили представники незаможних селян. Наприклад, з 9029 справ по розкуркулюванню заможних селян в трьох окружних земельних судових комісіях на Волині до 1 січня 1925 р. було вирішено 8929 (98,9%). Житомирською окружною земельною судовою комісією було вирішено з 1923 р. до 1 січня 1925 р. 48,4% усіх справ, а по розкуркулюванню – 96,6%, на що, очевидно, був терміновий запит влади [1, с. 16].

За соціальним складом сторін серед позивачів найбільше було незаможних селян (42%) та середняків (47%); найменше – заможних (7%) [6, арк. 33 зв.].

Як показують матеріали засідань президії Коростенського окружного виконавчого комітету за 1925 рік, діяльність судової земельної комісії в окрузі була визнана задовільною. Відмічаючи успішну діяльність комісії у справі вирішення багатьох старих земельних суперечок, президія вказала на «відсутність в роботі комісії класового підходу при розгляді справ». Також серед недоліків діяльності районних комісій округи була низька кваліфікація робітників, про що свідчила статистика скасування великої кількості рішень районних комісій Коростенською окружною земельною судовою комісією. Робітники цих установ було рекомендовано проходити відповідні курси. Районні комісії мали перевірятись представниками окружної. На недостатній рівень роботи комісій вказують й інші недоліки (зокрема, відкладання низки справ та ін.) [8, арк. 80 зв.].

У тій же Коростенській окружній земельній судовій комісії, як показує зміст доповіді на засіданні окружного виконкому від 1 лютого 1924 р., проблемою залишалося охоплення її діяльністю периферії, своєчасна явка її членів на засідання тощо. Справи по розкуркулюванню були політично заангажованими. Влада місцева вимагала підтвердити обов'язкове їх завершення до 15 лютого 1924 р., під особисту відповідальність голів виїзних сесій комісій [7, арк. 9-9 зв.].

Аналізуючи матеріали обстеження районних земельних судових комісій, необхідно зазначити, що у своїй діяльності вони мали низку проблем. Так, станом 1924 рік у відповідних справах констатувалася низька якість прийняття рішень членами цих комісій та великий відсоток скасування рішень окружною комісією. Практично ці комісії у своєму складі не мали достатньо кваліфікованих працівників, що вказує на проблеми становлення більшовицької держави та розбудови нею судової системи у 1920-х рр. Технічний склад секретарів комісій не відповідав часто своєму призначенню. Також голови цих районних комісій часто відволікались від своєї основної роботи, виконуючи іншу. Наслідком цього була затримка із слуханням значної кількості справ [11, арк. 1]. Губернський прокурор Сметанич зазначав, що склад районних судових земельних комісій слабкий і пропонував створити ділянкові земельні комісії, що охоплювали б територію у п'ять-шість районів, із кваліфікованим складом [11, арк. 10].

Діяльність районних та окружних земельних комісій мала тенденцію до зменшення кількості справ, що надходили до них протягом кожного місяця.

Однак серйозною проблемою було неналежне виконання рішень судових земельних комісій міліцією, райвиконкомаами, сільськими радами та судовими виконавцями, які ніким не контролювалися, що не було передбачено і законодавством [11, арк. 2].

Губернська статистика показує, що серед усіх районів Волині найбільше заяв щодо розкуркулювання селян у 1923 р. було подано, за сприяння владних органів, в Овруцькому (475 на 154 населені пункти), Олевському (відповідно 250 на 79), Коростенському (225 на 50); загалом же 2775 заяв на 803 населені пункти [10, арк. 44]. Цікаво, що однією з причин подання значної кількості таких заяв у північних районах Волині було переконання влади у культурній відсталості селянства, відірваності його від інших районів, небажанні оновлювати своє землекористування на тих засадах, які нав'язувалися йому відповідними органами. Важливо також звернути увагу на те, що влада намагалася усіма засобами переконати незаможних селян регіону в тому, що вони мають судитись із заможними, хоча до цього вони спокійно проживали та господарювали один з одним по сусідству. Зокрема, в одному із своїх звітів по діяльності судової земельної комісії саме у північних районах було зазначено, що переважно всі «куркулі» міцно тримаються за свої землі, до всього ставлячись із своїм розрахунком і побоюючись відбирання своїх земельних угідь [10, арк. 84-85].

Діяльність районних судових земельних комісій продовжувала мати низку проблем й надалі, наприклад, в 1926 р., як показує, зокрема, статистика Коростенської округи. Переважно йшлося про кількість справ, що були нерозглянутими у встановлені терміни [9, арк. 39].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Земельні судові комісії на Волині в роки НЕПу було організовано з метою вирішення земельних спорів, однак одним з головних їхніх завдань було насамперед термінове прийняття рішень щодо відбирання надлишків землі у заможних селян. На це вказує відповідна статистика по результатах їхньої діяльності станом на 1925 рік. Функціонування таких комісій було викликано проблемами перерозподілу землі в регіоні, і загалом в УСРР. Політика більшовицької влади була спрямована на економічне обмеження ролі

заможного селянства, зменшення його земельних наділів, і це вдалося здійснити протягом років НЕПу. Влада усіляко намагалася сприяти процесу «розкуркулення», організовувала так звані четвірки, які мали схилити незаможних селян свідчити проти заможних, прискорити перерозподіл землі, послабивши тих, хто не був союзником більшовиків на селі.

Дана проблема дослідження потребує подальшого вивчення як у регіональному розрізі, так і загалом в УСРР.

Список використаних джерел

1. Власюк І. Відносини між владою та селянством на Волині в роки НЕПу. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 1 (17) (січень-березень). Т. 3. С. 15-20.
2. Власюк І. М. Соціально-економічне становище заможних селян Волині у 20-х роках ХХ ст. *Волинські історичні записки: Збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. Т. 9. С. 111-118.
3. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2000. 208 с.
4. Георгізов Г. М. Українське селянство доби непу: динаміка політичних настроїв та свідомості. Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. 133 с.
5. Гуца К. О. Юридична відповідальність за земельні правопорушення, що посягають на право власності в радянській Україні (1922-1991 рр.): історико-правові аспекти: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Дніпро, 2017. 197 с.
6. ДАЖО (Державний архів Житомирської області), ф. Р. 28, оп. 1, спр.1122. 550 арк.
7. ДАЖО, ф. Р. 327, оп. 1, спр. 122, 198 арк.

8. ДАЖО, ф. Р. 327, оп. 1, спр. 130, 202 арк.
9. ДАЖО, ф. Р. 327, оп. 1, спр. 166, 128 арк.
10. ДАЖО, ф. Р. 1111, оп. 1, спр. 1166, 134 арк.
11. ДАЖО, ф. Р. 1111, оп. 1, спр. 1596, 10 арк.
12. Земельний кодекс УСРР від 29.11.1922. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР220002?an=371> (дата звернення: 17.04.2026)
13. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу. Харків: Основа, 1997. 400 с.
14. Капустян Г. Т. Комітети незаможних селян у системі радянсько-більшовицької політики. *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 203-207.
15. Коріненко П. С., Баран Б. М. Правові засади земельних відносин в українському селі в першій половині ХХ ст. Історичний аспект: монографія Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. 250 с.
16. Лазуренко В. М. Земельно-майнова диференціація в українському селі в добу НЕПу. *Слов'янський вісник. Серія: Історичні та політичні науки / Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету*. Вип. 13. Рівне, 2012. С. 70-73.
17. Маркова С. В. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917-1933 рр.): дис. докт. іст. наук: 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 534 с.
18. Терпан І. М. Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921–1929 рр.): дис. докт. філос.: 032 Історія та археологія. Умань, 2022. 240 с.